

ІНСТИТУЦІЙНІ (ГАЛУЗЕВІ) НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІВ В УКРАЇНІ

THE INSTITUTIONAL (BRANCH) LEGAL GUARANTEES OF JUDGES' ACTIVITY IN UKRAINE

Кравчук В.М.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри теорії та історії держави і права

юридичного факультету

Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

У статті визначаються загальні положення інституційних (галузевих) нормативно-правових гарантій діяльності суддів та їх сутнісні характеристики. Автором сформульовано дефініцію «інституційні (галузеві) нормативно-правові гарантії діяльності суддів». Інституційні (галузеві) нормативно-правові гарантії діяльності суддів є одним з елементів конституційно-правового статусу судді.

Ключові слова: гарантії діяльності суддів, інституційні (галузеві) нормативно-правові гарантії, конституційні гарантії, конституційно-правовий статус, суддя.

В статье определяются общие положения институциональных (отраслевых) нормативно-правовых гарантий деятельности судей и их существенные характеристики. Автором сформулирована дефиниция «институциональные (отраслевые) нормативно-правовые гарантии деятельности судей». Институциональные (отраслевые) нормативно-правовые гарантии деятельности судей являются одним из элементов конституционно-правового статуса судьи.

Ключевые слова: гарантии деятельности судьи, институциональные (отраслевые) нормативно-правовые гарантии, конституционные гарантии, конституционно-правовой статус, судья.

The general positions of institutional (branch) legal guarantees of judges' activity and their essential characteristics are determined in the article. The author formulated the definition «institutional (branch) legal guarantees of judges activity».

Key words: guarantees of activity of judges, institutional (branch) legal guarantees, constitutional guarantees, judge.

Постановка проблеми. Закріплення за суддями законодавчо визначеного обсягу повноважень не завжди можна вважати показником їх реального втілення на практиці. Належне виконання суддями своїх прав та обов'язків у першу чергу забезпечується наявністю системи гарантій такої діяльності.

Проблема гарантій діяльності суддів в юридичній літературі вже неодноразово розглядалась, але вона і надалі лишається досить дискусійною. Відповідно до узагальненої класифікації на основі критерію територіальної спрямованості гарантії діяльності суддів поділяються на міжнародно-правові та внутрішньодержавні, які, у свою чергу, поділяються на загально-соціальні та спеціальні юридичні (нормативно-правові та організаційно-правові). З цієї позиції малодослідженими залишаються саме інституційні (галузеві) нормативно-правові гарантії діяльності суддів, що виступають важливою умовою реалізації суддями своїх функцій та повноважень у межах окремих інститутів та галузей права.

Аналіз досліджень і публікацій. При вивчені вказаної проблеми особлива увага приділяється інституційним (галузевим) нормативно-правовим гарантіям прав і свобод людини та громадянина як суб'єктів конституційно-правових відносин (Т. Заворотченко, В. Копейчиков, О. Костюченко, В. Кравченко, А. Олійник, В. Погорілко, П. Рабінович, В. Селіванов, О. Скрипнюк, В. Тацій, Ю. Тодика, В. Федоренко, Ю. Шемшученко та інші). Окремо вивчалися інституційні (галузеві) нормативно-правові гарантії діяльності і деяких суб'єктів конституційно-правових відносин: народних депутатів України

(Н. Григорук, А. Кожевников, О. Радченко та інші), Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (О. Марцеляк та інші), Президента України (О. Ярмиш та інші), місцевого самоврядування (О. Батанов, О. Бориславська, В. Погорілко, О. Фрицький, І. Щебетун та інші), депутатів місцевих рад (О. Чернецька та інші) тощо. Лише в деяких працях приділялась увага проблематиці, пов'язаній з інституційними (галузевими) нормативно-правовими гарантіями діяльності суддів (В. Єгорова, О. Намясенко, В. Федоренко).

Відсутність у конституційно-правовій доктрині загальновизнаного поняття інституційних (галузевих) нормативно-правових гарантій діяльності суддів та уніфікації критеріїв класифікації таких гарантій.

Мета статті. Основною метою дослідження є формульовання на основі аналізу та узагальнення загальної концепції інституційних (галузевих) нормативно-правових гарантій діяльності суддів, а також авторського варіанта дефініції і класифікації цих гарантій.

Виклад основного матеріалу. Безумовно, права і свободи людини та громадянина, а також їх гарантії були, залишаються і продовжуватимуть залишатись пріоритетним напрямом наукових досліджень. Однак громадяни України можуть перебувати в різних правових статусах (виборці, народні депутати, державні службовці, судді тощо). Тому гарантії прав і свобод людини та громадянина є загальною категорією щодо гарантій діяльності суддів і в такому контексті можуть розглядатись як суміжні поняття. Вважаємо існуючу в літературі класифікацію гарантій прав і свобод людини та громадянина абсолютно

прийнятною для класифікації гарантій діяльності суддів в Україні. У енциклопедичній юридичній літературі зазначається, що пріоритетним видом юридичних гарантій є нормативно-правові гарантії, які становлять систему норм щодо реалізації прав людини і громадянина: норми-принципи, юридична відповіальність, юридичні обов'язки, процесуальні норми [1, с. 554].

На основі існуючих підходів до розуміння нормативно-правових гарантій прав і свобод людини та громадянина, вважаємо, що нормативно-правові гарантії діяльності суддів – це сукупність взаємопов'язаних норм та принципів права, які утворюють єдину правову базу для ефективної реалізації функцій та повноважень, тобто цілісний правовий механізм, який забезпечує реалізацію прав та обов'язків суддів.

Нормативно-правові гарантії діяльності суддів за ієрархією та сферою дії можна класифікувати на загально-правові (конституційно-правові) та інституційні (галузеві) гарантії. Гарантії, які забезпечують конституційно-правовий статус суддів і організаційно-правовий механізм їх діяльності, знайшли закріплення у відповідних нормах Конституції України і Закону України «Про судоустрій і статус суддів», тому їх варто віднести до загально-правових (конституційно-правових) гарантій. Оскільки загально-правові (конституційно-правові) гарантії вже були предметом дослідження автора, вважаємо за доцільне зупинитися саме на інституційних (галузевих) гарантіях.

Під інституційними (галузевими) нормативно-правовими гарантіями діяльності суддів пропонуємо розуміти сукупність взаємопов'язаних норм та принципів права, що належать до різних галузей та інститутів права та утворюють єдину правову базу для ефективної реалізації функцій та повноважень суддів.

Інституційні (галузеві) нормативно-правові гарантії діяльності суддів можна класифікувати за наступними критеріями: 1) за методом правового регулювання: імперативні та диспозитивні; 2) за колом суб'єктів: загальні, спеціальні та виключні; 3) залежно від часу дії: постійні, тимчасові та надзвичайні; 4) за територією дії: загальнодержавні та місцеві; 5) залежно від характеру правових норм: матеріальні та процесуальні; 6) залежно від функціональної спрямованості: гарантії реалізації, гарантії охорони та гарантії захисту; 7) за суб'єктами нормотворчості: гарантії, встановлені Верховною Радою України; гарантії, встановлені Президентом України; гарантії, встановлені органами судової влади.

За методом правового регулювання інституційні (галузеві) нормативно-правові гарантії діяльності суддів поділяються на імперативні та диспозитивні. Імперативні гарантії діяльності суддів містять чітко визначені категоричні приписи. Формами вираження імперативності гарантій діяльності суддів є категоричність змісту, визначеність кількісних (строки, розміри, періодичність тощо) та якісних (перелік прав та обов'язків суддів, порядок їх виконання

тощо) умов застосування та способу реалізації імперативних гарантій діяльності суддів. Диспозитивні гарантії діяльності суддів можуть варіюватися за розсудом самих суддів при здійсненні ними своїх повноважень.

Для прикладу, ст. 47 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» встановлює одночасно як імперативні, так і диспозитивні гарантії діяльності суддів. Так, частина перша зазначененої статті, яка декларує, що суддя у своїй діяльності щодо здійснення правосуддя є незалежним від будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання, встановлює імперативну гарантію діяльності суддів, а частина третя цієї ж статті, яка вказує, що суддя має право звернутися з повідомленням про загрозу його незалежності до Ради суддів України встановлює диспозитивну гарантію діяльності суддів.

За колом суб'єктів інституційні (галузеві) гарантії діляться на загальні гарантії діяльності суддів, які стосуються усіх без винятку суддів незалежно від спеціалізації, займаної посади в тому чи іншому суді, порядку обрання та призначення тощо (незалежність та недоторканність суддів передбачена ст.ст. 47, 48 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»), спеціальні гарантії, що стосуються лише окремих з них (гарантії діяльності суддів Конституційного Суду України, Верховного Суду України та Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ) та виключні гарантії, що роблять вилучення із загальних та спеціальних гарантій (гарантії діяльності суддів у відставці відповідно до розділу 10 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Інституційні (галузеві) нормативно-правові гарантії діяльності суддів можуть бути класифіковані залежно від часу дії постійні, тимчасові та надзвичайні. Як правило, інституційні (галузеві) нормативно-правові діяльності суддів встановлюються на невизначений час, тобто є постійними. Проте, у ряді випадків спеціально встановлюється їх тимчасова дія. Наприклад гарантії діяльності суддів Конституційного Суду України встановлюються на 9 років та інші. Надзвичайні гарантії діяльності суддів можуть встановлюватися в спеціальних правових режимах. Наприклад, ст. 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» передбачає, що в період воєнного стану не можуть бути припинені повноваження Верховної Ради України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, міністерств, інших центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, а також судів, органів прокуратури України, органів, що здійснюють оперативно-розшукову дільність, досудове розслідування [2]. На особливу увагу заслуговує положення ст. 12 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», де вказано, що у зв'язку з неможливістю здійснювати правосуддя судами Автономної Республіки Крим та міста Севастополя на тимчасово окупованих територіях, змінити

територіальну підсудність судових справ, підсудних розташованим на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя судам [3].

Також інституційні (галузеві) нормативно-правові гарантії діяльності суддів можуть бути класифіковані за територією дії на загальнодержавні (постигають свою дію на всю територію держави) та місцеві (постигаються на окрему адміністративно-територіальну одиницю). Наприклад, ст. 16 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» передбачає, що суддям, які працювали в судах України на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя і виявили бажання перейхати у зв'язку з її тимчасовою окупацією Російською Федерацією, гарантується право на переведення на посаду судді до суду на іншій території України [3].

Наведені вище приклади законодавчих норм дають підстави стверджувати, що в окремих випадках інституційні (галузеві) нормативно-правові гарантії діяльності суддів можуть одночасно відповідати кільком критеріям класифікації.

Залежно від характеру правових норм інституційні (галузеві) нормативно-правові гарантії поділяються на матеріальні та процесуальні. Матеріальні гарантії діяльності суддів встановлюються для забезпечення реалізації матеріальних норм, що закріплюють конституційно-правовий статус суддів, а процесуальні – визначають порядок реалізації матеріальних гарантій в процесі здійснення суддями своєї професійної діяльності.

Як правило, процесуальні гарантії діяльності суддів встановлюються для належного виконання суддями своїх професійних обов'язків. Тому абсолютно відправданим є їх закріплення в Господарському процесуальному кодексі України, Кодексі адміністративного судочинства України, Кримінально-процесуальному кодексі України та Цивільному процесуальному кодексі України, як визначають повноваження суддів при здійсненні правосуддя у формі адміністративного, господарського, кримінального та цивільного судочинства. Зважаючи на специфіку конституційного судочинства галузеві процесуальні гарантії діяльності суддів Конституційного Суду України встановлюються для належного виконання ними своїх професійних обов'язків, що обумовлює їх закріплення в главі четвертій Закону України «Про Конституційний Суд України».

На особливу увагу заслуговує класифікація інституційних (галузевих) нормативно-правових гарантій діяльності суддів залежно від функціональної спрямованості на гарантії реалізації, гарантії охорони та гарантії захисту.

Нормативно-правовими гарантіями реалізації прав і обов'язків суддів є закріплена законодавством: конкретизація меж прав та обов'язків суддів; встановлення юридичних фактів, з якими пов'язується їх реалізація; визначення процесуально-процедурних форм реалізації прав і обов'язків суддів; заходи заохочення та пільги для стимулування їх ефективної реалізації.

Нормативно-правовими гарантіями охорони прав суддів є: система інститутів і засобів профілактики порушень прав суддів; недопущення протиправних дій, що перешкоджають здійсненню суддями їх прав та виконанню обов'язків; використання судових процедур конституційного контролю за безперешкодною реалізацією суддями їх прав тощо.

Нормативно-правовими гарантіями захисту прав суддів є: система інститутів і засобів щодо відновлення порушених прав суддів та встановлення відповідальності винних за їх порушення. Варто погодитись з О.Ф. Скакун, на думку якої захист – це найбільш дієва охорона, другий її ступінь. Тому без дії гарантій захисту неповними будуть і гарантії охорони [4, с. 75].

Класифікуючи в цілому нормативно-правові гарантії діяльності суддів за суб'єктами нормотворчості, їх можна поділити на: гарантії, встановлені Верховною Радою України, гарантії встановлені Президентом України та гарантії, встановлені органами судової влади.

Нормативно-правові, у тому числі інституційні (галузеві) гарантії діяльності суддів у своїй більшості встановлюються Верховною Радою України, оскільки відповідно до п. 14 ч. 1 ст. 92 Конституції України судоустрій, судочинство та статус суддів визначаються виключно законами України [5]. Що стосується Президента України, його роль зводиться до реалізації загально-правових (конституційно-правових) гарантій (наприклад, призначення на посаду професійних суддів строком на 5 років). Так само органи судової влади наділені повноваженнями у сфері загально-правових (конституційно-правових) гарантій.

Наведена класифікація інституційних (галузевих) нормативно-правових гарантій діяльності суддів може бути доповнена й іншими критеріями, які дозволяють поглибити знання про різноманітність їх юридичної природи.

Висновки. Гарантування суддівської діяльності необхідно сприймати як обов'язок держави в особі органів державної влади, посадових осіб не тільки не перешкоджати законній діяльності, а й правовими, економічними та іншими засобами захищати сферу діяльності суддів. За ієрархією та сферою дії нормативно-правові гарантії діяльності суддів поділяються на загально-правові (конституційно-правові) та інституційні (галузеві). Інституційні (галузеві) нормативно-правові гарантії діяльності суддів – це сукупність взаємопов'язаних норм та принципів права, що належать до різних галузей та інститутів права та утворюють єдину правову базу для ефективної реалізації функцій та повноважень суддів.

Класифікувати інституційні (галузеві) нормативно-правові гарантії можна за різними критеріями на імперативні та диспозитивні; загальні, спеціальні та виключні; постійні, тимчасові та надзвичайні; загальнодержавні та місцеві; матеріальні та процесуальні; гарантії реалізації, гарантії охорони та гарантії захисту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Юридична енциклопедія в 6-ти т. / Ю.С. Шемшученко. – К. : Укр. енцикл., 1998–2002. – Т. 1: А–Г. – 1998. – 672 с.
2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 06.04.2000 зі змінами і доповненнями // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 28. – Ст. 224.
3. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15.04.2014 // Голос України. – 2014. – № 83.
4. Скаун О.Ф. Теорія права і держави : [підручник] / О.Ф. Скаун. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2010. – 520 с.
5. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 з наступними змінами та доповненнями // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

УДК 347.961

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ НОТАРИАТУ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

CONSTITUTIONAL AND LEGAL BASIS FOR THE ORGANIZATION AND ACTIVITIES OF NOTARIES: SOME ASPECTS OF

Чижмар К.І.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
 докторант кафедри конституційного
 права та порівняльного правознавства
 юридичного факультету
 ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

У статті сформульовано характеристику нотаріату як специфічного інституту в механізмі захисту прав і свобод людини і громадянині. З'ясовано поняття «конституційно-правовий статус нотаріату». Висвітлено специфічні складові елементи конституційно-правового статусу нотаріату.

Ключові слова: нотаріат, нотаріальна діяльність, конституційно-правовий нотаріат, механізм захисту прав і свобод людини і громадянині.

В статье сформулировано характеристику нотариата как специфического института в механизме защиты прав и свобод человека и гражданина. Выяснено понятие «конституционно-правовой статус нотариата». Освещены специфические составные элементы конституционно-правового статуса нотариата.

Ключевые слова: нотариат, нотариальная деятельность, конституционно-правовой нотариат, механизм защиты прав и свобод человека и гражданина.

Formulated characterization of notaries as a specific institution in the mechanism of protection of the rights and freedoms of human and citizen. It was found the concept of «constitutional and legal status of notaries». Deals with specific components of the constitutional and legal status of notaries.

Key words: notaries, notary activities, constitutional and legal notary, the mechanism of protection of the rights and freedoms of human and citizen.

Постановка проблеми. Необхідність демократизації суспільного життя зумовлює реалізацію ідеї правової державності, правового демократичного суспільства та відповідне спрямування діяльності правоохоронних органів та інститутів держави. Загалом, державні органи¹ як провідники державної влади створюються з метою вирішення життєво важливих проблем та функціонують у межах, визначених законодавством повноважень, що в кінцевому результаті впливає на реалізацію основних прав і свобод людини у правовій державі [1, с. 28].

Феномен правової держави, за влучним твердженням С. Глущенка, розглядається як реальне втілення конституційної державності, в основі якої лежить

прагнення захистити людину від державного терору, штучної опіки з боку органів влади, гарантувати індивідуальну свободу особи та її основні права. Тому важливим залишається питання визначення конституційно-правового статусу державного органу, поняття якого набуло вжитку в XIX ст. з поширенням уччення про державу як засіб здійснення влади, що належить народу. У такому контексті істотним є не місце органу в ієрархії, а зміст його повноважень та особливості компетенційних зв'язків з іншими органами [1, с. 28].

Виходячи з вищеперечисленого, автор ставить собі за мету встановити теоретико-правові підходи щодо поняття та змісту категорії «конституційно-правовий статус нотаріату».

¹Досліджуючи поняття «орган державної влади», необхідно звернути увагу, що воно базується на конституційних положеннях, а похідними від нього вбачаються поняття «орган законодавчої влади», «орган виконавчої влади», «орган судової влади», (або суд). Водночас текстуальне тлумачення Конституції України доводить, що в її нормах вживаються й інші поняття, які є співзвучними з поняттям «орган державної влади», а їх складовою є слово «орган». Так, у ч. 2 ст. 59 Конституції згадуються державні органи, а за змістом положення ч. 3 ст. 5 зазначено про «орган держави». Аналізуючи положення Основного Закону, доходимо висновку, що на конституційному рівні терміни «орган державної влади» і «державний орган» (або «орган держави») є синонімами.